

ISSN 2181-9556

Doi Journal 10.26739/2181-9556

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

3-МАХСУС СОН

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ
СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР-3

JOURNAL OF SOCIAL STUDIES
SPECIAL ISSUE-3

ТОШКЕНТ-2024

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES
№SI-3 (2024) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9556-2024-SI-3>

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:
Сеитов Азамат Пулатович
доктор социологических наук
(Doctor of sociology, DSc)

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:
Сабирова Умида Фархадовна
доктор социологических наук
(Doctor of sociology, DSc)

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD:

22.00.01–Социология назарияси, методологияси ва тарихи. Социологик тадқиқотлар усуллари.
Теория, методология и история социологии. Методы социологических исследований.
Theory, methodology and history of sociology. Methods of sociological research.

Бекмурадов Мансур Бобомурадович
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Каланов Комил Куллахматович
кандидат социологических наук, профессор (Узбекистан)
Убайдуллаева Раиса Турсуновна
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Негматова Шахзода Шухратовна
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)
Шайылдаева Асель Кокоевна
кандидат социологических наук (Кыргызстан)

Исмаилов Алишер Агзамович
доктор экономических наук, (Узбекистан)
Щепилова Галина Германовна
доктор философских наук, профессор (Россия)
Рожанский Михаил Яковлевич
кандидат философских наук (Россия)
Маматов Нормурат
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)
Бурнашев Рустам Ренатович
кандидат философских наук, профессор (Казахстан)

22.00.02–Ижтимоий тузилиш, ижтимоий институтлар ва турмуш тарзи
Социальные структуры, социальные институты и образ жизни
Social structures, social institutions and way of life

Умаров Абсалом Адилевич
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Холбеков Абдугани Жуманазарович
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Шайхисламов Рафаэль Бадретдинович
доктор социологических наук, профессор (Россия)
Акулич Мария Михайловна
доктор социологических наук, профессор (Россия)

Антонио Алонсо Марсос
доктор политических наук, профессор (Испания)
Фадеева Любовь Александровна
доктор социологических наук, профессор (Россия)
Виктор Агаджаньян
доктор философии по социологическим наукам,
профессор (США)

22.00.03–Ижтимоий онг ва ижтимоий жараёнлар социологияси.
Социология социального сознания и социального процесса.
Sociology of social consciousness and social process

Аликариев Нуритдин Сапаркариевич
доктор экономических наук, профессор (Узбекистан)
Матибаев Тасполат Балтабаевич
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Николов Стефан
доктор философии по социологическим наукам, (Болгария)

Мирзахмедов Абдирашид Мамасидикович
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)
Ли Ци
доктор исторических наук, профессор (Китай)
Сухомлинова Марина Валерьяновна
доктор социологических наук, профессор (Россия)

www.tadqiqot.uz решают задачи, предусмотренные Стратегией Узбекистана 2030, направленные на развитие науки за счет внедрения достижений научных исследований ученых и служащих их признанию в международном научном сообществе. Так, каждой статье, опубликованной в журнале, присваивается номер DOI (Crossref). Журналы включены в международные индексные базы данных. Входит в список журналов ВАК Узбекистана.

22.00.01-Социология назарияси, методологияси ва тарихи. Социологик тадқиқотлар усуллари.
Теория, методология и история социологии. Методы социологических исследований.
Theory, methodology and history of sociology. Methods of sociological research.

Пармонов Фарход Ярашевич
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Толипов Файзулла Саидович
кандидат исторических наук, доцент (Узбекистан)
Алимухамедова Нодира Ядгаровна
доктор философии по философским наукам (Узбекистан)

Камалова Хатира Сабыровна
кандидат социологических наук, доцент (Узбекистан)
Тагиева Гулсум Гафуровна
доктор философии по социологическим наукам (Узбекистан)
Ахмедова Феруза Медетовна
доктор философии по социологическим наукам (PhD)
(Узбекистан)

22.00.02-Ижтимоий тузилиш, ижтимоий институтлар ва турмуш тарзи
Социальные структуры, социальные институты и образ жизни
Social structures, social institutions and way of life

Аликариева Аълохон Нуриддиновна
кандидат социологических наук, доцент (Узбекистан)
Зайтов Элёр Холмаматович
доктор философии по социологическим наукам,
доцент (Узбекистан)
Қозоқов Собиржон Зокиржонович
доктор философии по социологическим наукам (Узбекистан)

Мирзахмедов Хуршид Абдирашидович
доктор философии по социологическим наукам,
доцент (Узбекистан)
Қаюмов Қахрамон Нозимжонович
доктор философии по социологическим наукам (Узбекистан)
Рахимбаева Дилбархон Абдулхамитовна
кандидат философских наук, доцент (Узбекистан)

22.00.03-Ижтимоий онг ва ижтимоий жараёнлар социологияси.
Социология социального сознания и социального процесса.
Sociology of social consciousness and social process

Махкамов Қодиржон Одилжонович
доктор философии по социологическим наукам,
доцент (Узбекистан)
Доспанова Дилара Уракбаевна
кандидат филологических наук, доцент (Узбекистан)

Каримов Бобир Шаропович
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Якубов Ильдар Харрасович
кандидат политических наук, доцент (Узбекистан)

Page Maker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

1. Sodiqova Shohida RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING KEKSALAR UCHUN IMKONIYATLARI VA XAVFLARI.....	9
2. Karimov Bobir FASILITATIV LIDERLIK – BOSHQARUVDA DEMOKRATIK JARAYONLARNI RIVOJLANTIRISH OMILI SIFATIDA.....	18
3. Алексеева Виктория ОСОБЕННОСТИ ВОСПРИЯТИЯ МОЛОДЕЖЬЮ СОЦИАЛЬНЫХ ЛИФТОВ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ.....	26
4. Якубов Ильдар СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ УПРАВЛЕНИЯ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ.....	38
5. Ахмедов Нодир ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В УЗБЕКИСТАНЕ: ПРОБЛЕМЫ ФЕЙКОВЫХ НОВОСТЕЙ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ БОРЬБЫ.....	45
6. Abduraxmonova Manzuraxon, Sultonova Nazokatxon KVADROBERLAR SUBMADANIYATI – DEVIANT XULQ-ATVOR SIFATIDA.....	53
7. Alikariyeva A’loxon TA’LIM SIFATI MENEJMENTI TIZIMINI JORIY ETISH MUAMMOLARI.....	59
8. Berdimuratova Alima, Kamalova Khatira, Baymurzaev Azamat GLOBALLASIW DÁWIRINDE QARAQALPAQSTANLÍ JASLARDIŃ QÁDIRIYATLARĜA BAĜDARLANGANLÍĜI MÁSELELERI.....	67
9. Mirzaxmedov Xurshid SOTSIAL TRANSFORMATSIYA: YOSHLAR.....	81
10. Zaretdinova Nesibeli, Hakimniyazova Mavluda MEHNAT MIGRATSIYASINING DEMOGRAFIYAGA TA’SIRI.....	89
11. Mo‘minov Zokirjon IJTIMOIY MOBILLIK TURLARI: VERTIKAL VA GORIZONTAL IJTIMOiy MOBILLIK HAQIDA TUSHUNCHA.....	96
12. Узакова Зарина ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК ЭТАП ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА ДЕТЕЙ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ.....	103
13. Alimuxamedova Nodira «MILLAT» HODISASINI TUSHUNISHDA ILMIIY-NAZARIY YONDASHUVLAR.....	110
14. Radjabova Aziza GLOBAL GEOSIYOSIY VA GEOIQTISODIY O‘ZGARISHLAR VA ULARNING MINTAQAVIY XAVFSIZLIKNI TA’MINLASH, NIZOLARNING OLDINI OLISHGA TA’SIRI.....	117

15. Dulanbayeva Oygul ZAMONAVIY JAMIYAT SHAROITIDA DIN VA IQTISODIY INSTITUTLARNING O'ZARO ALOQADORLIGI.....	123
16. Bekmurodov Xusan “MAHALLA YETTILIGI” – JAMIYATDA IJTIMOIIY MUNOSABATLARNI TAKOMILLASHTIRISHNING YANGI MEXANIZMI SIFATIDA (SOTSIOLOGIK TAHLIL).....	129
17. Samadov Shohzod FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARINING IJTIMOIIY TRANSFORMATSIYASIGA DOIR QARASHLAR (SOTSIOLOGIK TAHLIL ASOSIDA).....	135
18. Мирзаева Шахноза НОВЫЙ УЗБЕКИСТАН: ГЕНДЕРНОЕ РАВЕНСТВО В СФЕРЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА.....	142
19. Mirjavxarova Farida TRANSFORMATSION JAMIYATDA HARBIYLIK KASBI: ORIENTATSIYA VA DEFORMATSIYA (KASBIY BUZILISH) SABABLARI, OMILLARI VA UNING NAMOYON BO'LISHI.....	148
20. Xaytboev Boburjon INSON, FAN VA TEXNIKA TUSHUNCHALARI – FALSAFIY TADQIQOD OBYEKTI SIFATIDA.....	155
21. Xo'jamqulov Adham YANGI O'ZBEKISTONNING YOSHLARGA DOIR SIYOSATI: YOSHLAR IJTIMOIIY KAPITALINI RIVOJLANTIRISH OMILI SIFATIDA.....	162
22. Qobilov Uchqun DAVLAT BOSHQARUVINI RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA DAVLAT XIZMATCHILARINING KASBIY KOMILLIGINI SHAKLLANTIRISH.....	169
23. A'zamova Kumush INSON QADRINI YUKSALTIRISHDA IJTIMOIIY DAVLAT MEXANIZMLARINING REGULYATIV FUNKSIYASINI RIVOJLANTIRISH.....	176
24. Tajieva Dilnoz YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA XOTIN-QIZLARNING O'RNI VA MAVQEI: SOTSIOLOGIK TAHLIL.....	183
25. Xaydarova Javohira RAHBAR AYOLLARNING BOSHQARUV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING XORIJ TAJRIBASI.....	189
26. Каюмова Райхона МАХАЛЛЯ В УЗБЕКИСТАНЕ: ИСТОРИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ И СОВРЕМЕННОЙ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ.....	198

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

Хайтбоев Бобуржон,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o`zbek tili va adabiyoti universiteti
ijtimoiy – gumanitar fanlar kafedrasini o`qituvchisi
e-mail: bobur323bobur@gmail.com

INSON, FAN VA TEXNIKA TUSHUNCHALARI – FALSAFIY TADQIQOD OBYEKTI SIFATIDA

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.14564810>

ANNOTATSIYA

Texnikaning rivojlanishi natijasida uni inson tafakkuri va amaliy faoliyatiga ko'rsatayotgan ta'sirini turli xil yondashuvlar asosida tahlil qilinishi asosida falsafaning maxsus yo'nalishi ya'ni texnika falsafasi shakllandi. Inson – bu shunday jonli mavjudotki, unda (boshqa jonli mavjudotlarga qaraganda) borliqning ontologik darajasi boshqacha namoyon bo'ladi. Inson hayotining tabiiy, tabiatli xossalari evolyutsion – genetik tarixning o'zoq davomli jarayonida shakllandi. Ushbu maqolada inson, fan va texnika tushunchalari – falsafiy tadqiqod obyekti sifatida, tabiat masalalariga san'at, ilohiyot, sun'iy intellekt nazariyasi, iqtisod, siyosat va insonlar hayotini boshqacha gavdalantiradigan qolgan sohalarning qiziqishi u haqda yozilgan ishlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: inson, fan va texnika, gumanizm, individual va kollektiv, koinot, katarsis, san'at, ilohiyot, sun'iy intellekt nazariyasi, iqtisod, siyosat va insonlar.

Хайтбоев Бобуржон,

Ташкентский государственный
университет узбекского языка и
литературы имени Алишера Навои
Кафедра социально-гуманитарных наук
e-mail: bobur323bobur@gmail.com

ПОНЯТИЯ ЧЕЛОВЕКА, НАУКИ И ТЕХНОЛОГИИ – КАК ОБЪЕКТ ФИЛОСОФСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

АННОТАЦИЯ

В результате развития техники сформировалось особое направление философии, а именно философия техники, основанная на анализе ее влияния на мышление и практическую деятельность человека на основе различных подходов. Человек – такое живое существо, что онтологический уровень существования у него иной (по сравнению с другими живыми существами). Естественные, естественные особенности жизни человека сформировались в далеком непрерывном процессе эволюционно-генетической истории. В данной статье анализируются понятия человека, науки и техники как объекта философского исследования,

интереса искусства, теологии, теории искусственного интеллекта, экономики, политики и других областей, по-иному воплощающих человеческую жизнь.

Ключевые слова: человек, наука и техника, гуманизм, индивидуальный и коллективный, вселенная, катарсис, искусство, теология, теория искусственного интеллекта, экономика, политика и люди.

Khaytboev Boburjon,

Teacher of the Department of Social and Humanitarian Sciences,
Tashkent State University of Uzbek Language and Literature

named after Alisher Navoi

e-mail: bobur323bobur@gmail.com

CONCEPTS OF HUMANITY, SCIENCE AND TECHNOLOGY – AS OBJECTS OF PHILOSOPHICAL RESEARCH

ABSTRACT

As a result of the development of technology, a special direction of philosophy was formed, namely the philosophy of technology, based on the analysis of its influence on human thinking and practical activity based on various approaches. Man is such a living being that his ontological level of existence is different (compared to other living beings). Natural, organic features of human life were formed in the distant continuous process of evolutionary-genetic history. This article analyzes the concepts of man, science and technology as an object of philosophical research, the interest of art, theology, the theory of artificial intelligence, economics, politics and other areas that embody human life in a different way.

Keywords: man, science and technology, humanism, individual and collective, universe, catharsis, art, theology, theory of artificial intelligence, economics, politics and people.

KIRISH

Insonni o'zining o'rganish predmeti bo'lishiga biologiya, fiziologiya, arxeologiya, sotsiologiya, psixologiya, lingvistika, tibbiyot, pedagogika va boshqa fanlar da'vo qiladilar. Biroq, tabiat masalalariga san'at, ilohiyot, sun'iy intellekt nazariyasi, iqtisod, siyosat va insonlar hayotini boshqacha gavalantiradigan qolgan sohalarning qiziqishini ham kam deb bo'lmaydi. Ular bilan taqqoslaganda falsafa inson muammosini uning borlig'i, hayoti, tarixi, madaniyati, jamiyat, shaxsning eng keng ma'nolari asosida o'rganishga intiladi.

Borliq, bilish va mulqotning ko'plab sirlari insonda ildiz otgandir. Inson doimo o'zining tabiat dunyosiga, boshqa odamlar dunyosiga, o'z tarixi va madaniyatiga munosabatini, o'zining o'ziga munosabatini bilishga intiladi, o'z hayotining ideallari, qadriyatlarini va normalarini aniqlab olishni istaydi. Har bir tarixiy davrda madaniyat inson tabiati haqidagi masalani o'zicha qo'ygan va o'zicha hal qilgan. Inson – bu shunday jonli mavjudotki, unda (boshqa jonli mavjudotlarga qaraganda) borliqning ontologik darajasi boshqacha namoyon bo'ladi. Inson hayotining tabiiy, tabiatli xossalari evolyutsion – genetik tarixning o'zoq davomli jarayonida shakllandi. Holbuki, insonning madaniy – tarixiy, ijtimoiy va individual – shaxsiy sifatleri o'z hayotining sivilizatsion ukladi davridagina shakllana boshladi. Faqat sivilizatsiya inson borlig'ining ma'nosi va maqsadlarini izlashga mumkinlik berdi. Tarixning har qanday davrida, har qanday madaniyatda va jamiyatda, ertami – kechmi inson o'zining mavjudligi va vazifasini bevosita yoki bilvosita aniqlashga harakat qiladi. «Yo hayot, yo o'lim», - («быть или не быть») – mana inson mavjudligining chegaralarini belgilovchi chegarasi. Inson o'z borlig'ining chegaralarini bilgisi va unda chekkalarga ham nazar solgisi keladi. U o'zining borlig'ini borliq bo'lmaslik nuqtai – nazaridan qarashi mumkin. Har birimiz ham o'z borlig'imiz sharoitlari va o'z hayotiy istiqbolimizni o'ylaymiz. Insonning har kungi intilishlari, bezovtaligi ko'p darajada uning kechagi yoki bugungi kuni bilan emas, ertangi kuni bilan bog'langan.

METODOLOGIYA

Har holda insonlarning hayotiy tajribalarini faqat o'zlarining borliqlarini aniqlab olishga yordam beradigan manba va usul bo'libgina qolmasdan, falsafa taraqqiyotning bizning kunlarimizgacha inson haqidagi ta'limotining asosiy muammolaridan biri bo'lib keladi. Inson haqidagi eng qadimgi yunon falsafiy ta'limotlarining manbai bo'lib, insoning koinot arxetipi ekanligi haqidagi mifologik g'oyasi xizmat qilgan edi. Uning ma'nosi makrokosmos (katta dunyo) va mikrokosmos (kichik dunyo)ning parallelligi haqidagi, ya'ni Koinot (Kosmos) va insonning parallelligi haqidagi kosmologik mifdan keltirib chiqarilgan edi. Bu rivoyatga ko'ra, insonning koinotiy arxetipi jismidan Yerning paydo bo'lishi kelib chiqar edi. Uning suyaklaridan – toshlar, qonidan – daryolar, sochlaridan – daraxtlar, nafas olishidan – shamol paydo bo'ladi va sh.o' [1, – B.187].

Qadimgi xind, hitoy va ilk yunon falsafasida insonning tabiati haqidagi syujetlar ratsional jihatlar ola boshladi. Inson Koinotning jon xossalariga ega bo'lgan simvoli deb qarala boshladi. Demokrit insonni makrokosmosning uning jon xossalarini o'zida kamroq mukammalikka aks ettirgan analogi mikrokosmos deb faraz qilgan edi. Makro va mikrokosmos orasidagi antik analogiya turlicha argumentatsiya qilinar edi. Agar odam makrokosmosga o'xshatilsa, u holda inson haqidagi tushuncha naturalistik, tabiiy belgilarga ega bo'lar edi. (Demokrit varianti). Agar mulohazalar mikrokosmosdan makrokosmosga yo'naltirilsa, u holda kosmik jon yoki ruh borligi xuddi insondagi qobiliyat singari tushuntiriladi. (Masalan, Anaksagor yoki Platon) shunday o'ylar edilar [2, – B.264].

ASOSIY QISM

Protagor «inson hamma narsa uchun me'yordir» deb tasdiqlar ekan, insonlarning birgalikdagi yashashlariga kosmik qonunlar emas, inson tabiati qonunlari asos qilib olinadi, deb uqtirgan edi. Bunda olamni bilish o'z-o'zini bilishga aylanar edi. «O'z-o'zingni bil!» deganda shu narsa ko'zda tutilgan edi. Keyingi yunon falsafasi (masalan, Platin yoki Porfiriy) kosmos to'g'risidagi tasavvurning jon (ruh) tushunchasi bilan, ruhni esa aql tushunchasi bilan qorishtirib yubordi. Shuni aytib o'tish kerakki, insonning Koinotning analogi bo'lgan mikrokosmos ekanligi haqidagi gipoteza vaqti – vaqti bilan o'rta asr falsafasida (diniy – falsafiy, yoki shuningdek, mistik ta'limotlarda) va Yangi davr falsafasida (masalan, Leybnisning «monoda kosmik universumning in'ikosidir», degan monadologiyasida) uchrab turdi.

Inson haqidagi ta'limotda boshidan oxirigacha mavjud bo'lgan mavzulardan biri ruh va jism (jon va tana)ning munosabati masalasidir. Inson ruhi va jismi turli asoslarining kombinatsiyasi inson tabiatini belgilaydi. Pifogorga xos an'ana ruhni demonik asosga ega, u o'lmaydi va jonivorlar hamda o'simliklar tanalari bo'ylab sayr etib yuradi, deb tasdiqlaydi. Jism ruhning go'rkovi hisoblanadi. Biroq, pifagorchi Filolayning qilgan faraziga ko'ra, insonning taqvodorlik hayotining maqsadi iflosliklardan tozalash» katarsis bo'lgani uchun odamlarda o'z ayblarini yuvib, o'z ruhlarini kosmik asl vataniga qaytarish imkoni bor.

Geraklit va Anaksimenda ruhning ahamiyati xuddi hayot, havo, nafas olish ahamiyatini kasb etib, dunyoviy ruh tushunchasi bilan mos keladi. Platonning fikriga ko'ra, ruxning o'lmasligi va boshidanoq jismaniy emasligi (tananing yo'qligi) uni his – tuyg'udan yuqori bo'lgan olamga, g'oyalar olamiga yaqinlashtiradi va bu bilan, ularni eslash, hotirlash orqali bilish imkonini yaratadi. Platon ruhni, pastdagi jismga asira bo'lgan ruhni yuksaltiradi, unga nisbatan balandlarga ko'taradi. Ruh (jon) faqat inson o'lganidagina jism zindonidan qutiladi va uning chegaralaridan tashqariga chiqadi. O'lim tanani (jismni) tabiatning bir bo'lagiga aylantirgani singari, ruh ham ideal dunyoga aralashib ketadi, turli aylanishlarni, metamorfozalarni boshidan kechiradi va olam bo'ylab cheksiz sayohatlarga kirishib ketadi. Aristotel jonni (ruhni) kosmologik sharqlashlardan voz kechdi va uning uch qobiliyatini sanab o'tdi: oziqlanish, sezgi – tuyg'uli va aqliy qobiliyatlari. Oziqlanish qobiliyati faqat o'simliklarga, oziqlanish va his – tuyg'u qobiliyati – jonivorlarga, har uchala hosiyati – insonlarga xosdir. Bundan tashqari, Aristotel jism va ruhning o'zaro ta'siriga e'tibor berdi. Ular o'zaro shakl va materiya, akt va potentsiya nisbatida bo'ladi, shu bilan birga insonning faqat intellektual (aqliy) ruhigina o'lmaslik, abadiylikka ega bo'ladi [3, – B.240].

Uyg'onish davrida insonga va shu bilan jism va ruh masalasiga yangicha yondoshuv shakllana boshladi. Falsafa xristianlik dogmatikasidan voz kechsadi va insonni o'zining predmetli manfaatlari markaziga qo'yadi. Uyg'onish davri mutafakkirlari insonning o'zi o'z borlig'ining erkin

o'zlashtirishga qodir, deb faraz qiladi. Inson tanasi gunohkorligini bartaraf etish Uyg'onish madaniyatida amalga oishildi. Ruh va jismni dastlab rassomlar va shoirlar teng huquqlilik darajasiga olib chiqdilar. Ularda ruh metaforik jismiylikka erishdi, jism esa tasviriy ruhlanish kasb etdi. Ular insonning ruhi va jismida inson shaxsning individualligi, unikalligi, takrorlanmasligi, almashtirilib bo'lmashligi singari jihatlarini ko'rdilar. So'ngra ruh va jism faylasuflarning stoliga "ko'chdi".

Biroq, Yangi davr klassik falsafasi xristian aqidachiligidan uzoqlasha olmay, tatqiqotlarda ruh va jism orasidagi masofani saqlashda davom etdilar. Jismning rolini argumentlar asosida muxokama qilish o'rniga u to'g'risida gapirmay qo'ya qoldilar. To'g'ri, B.Spinoza masalan, Bibliya aqidalariga qarshi chiqqanlarning biri bo'ldi. Uning jismga ahloqiy tus berishi bu aqidaga zid edi. Barcha odamlarda ruhi va jismini muvofiqlashtirish uchun, Spinozaga ko'ra, yagona «ruh jism»ga to'plash kerak. R.Dekart falsafasida ruh jismning munosabatini hal qilishdagi dualizm uzoq muddat antropologik muammolarni muhokamasini belgilab turdi. Dekart ikki substansional asos – fikrlovchi ruh va fazodagi jism (tana) ning paritetini tasdiqladi. Undan farqli ravishda fransuz ma'rifatchilari orasidan chiqqan «jangovor» ateistlar (P.Golbax, F.Volter, J. Lametri va b.) ruhning jismga bo'lgan ahamiyatini pasaytirib, uni ruhning ishini mashinaning ishiga o'xshatib talqin qildilar. Biroq, ruhni mexanistik vulgarlashtirish va jismni mashinaga tenglash ko'plarning hushiga yoqmad. Jism, ilgari hatto sensualizm va ratsionalizmning intensiv tanqidiy ziddiyatli bo'lgan davrda ham falsafiy tafakkurning chekka masalasi bo'lib qolaverdi. Tana, jism haqida gunohga taaluqli bo'lgan salbiy atamalar bilan gapirar edilar, holbuki, begunoh ruh insoniy qadriyatlar orasida yuqori o'rni egallar edi. masalan, ruh va jism munosabati to'g'risida gapirganida G.Leybnis, garchi jism gunoh va yomonlikning majmui bo'lsa – da, u ham haqiqatni bilish uchun ishlaydi va ruh sirlarining ochilishiga yordam beradi, deb gapirgan edi.

I.Kant o'zining «Sof aqlni tanqid» asarida jismning resurslari va qobiliyatisiz ruhning mahsuldor ishlashi mumkin emasligini ko'rsatadi. Tana tuzilishi fazo va vaqt shakllari atamalarida idrok qilish yoki xis qilishining aprior qobiliyatlarining asosi bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqarida, tanada tasavvurning transendental qobiliyati ildiz otgan deb o'ylayshga asos bor. Kantning «Amaliy aqlni tanqid» asariga kelsak, unga muvofiq jismning instinktiv mexanizmlari yomonlik mexanizmlariga o'xshatiladi va bu xristianlikdagi «birinchi tur gunoh» aqidasi sifatida ruh xossalariga qarama – qarshi qo'yilgan [4, – B.456].

Hozirgi kunda ruh va jismning an'anaviy antinomiya sezilarli darajada to'ldirishlar va o'zgarishlarga duch kelgan. Insonning ruhiy va tanaviy jihatlarini o'rganuvchi fanlar nuqtai – nazaridan ular to'g'risidagi masala alohida dolzarflik kashf etadi. Birinchidan, ruh va tana orasidagi o'tib bo'lmash chegara borligi haqida tezis «vayron» bo'ldi. Ularning bir – biri bilan shartlanganligiga shubha qolmadi. Ruh – insonning universal va integral qobiliyati sifatida o'zining sohibi – tirik organizm, ya'ni jism bilan aloqadorlikda qaraladi. O'z navbatida jism ham yuqori darajada differensiallashgan psixik imkoniyatlarga egadir.

Ikkinchidan, shu narsa ma'lum bo'lkidi, jismga nopisand va bogmatik qarashni Bibliyaning avtoriteti ham yoki ratsionalizmning falsafiy ideallari bilan ham oqlab bo'lmash ekan. Aynan ularning aytganlari ta'sirida falsafada hanuzgacha jismni faylasuf tahlil qilishi lozim bo'lmagan predmet deb g'ayri olmiy qarash mavjud bo'lib kelmoqda. Har holda Vena to'garagi faylasuflarining umuman metafizikasi, xususan jism tana metafizikasi, fantastik yozuvlar qatoriga kiritishlariga oid qarashlarida ham xuddi jismga nisbatan Bibliyadagi singari qalloblarga qarashdek dogmatiklik bor deb aytishimiz mumkin. Shu bilan bir qatorda ruh tushunchasi, haqida uning mexanistik tasavvuri singari har qanday vulgarlashtirishlarni ham qabul qilib bo'lmaydi. Bu oxirgi gapimizni aytishimizdan maqsad shuki, bunday vulgarlashtirishlar hozir ham uchrab turadi. Biz bu yerda o'zining ma'naviyatsiz yoki jismliliksizligi bilan klassik falsafadagi mexanistik konstruksiyalarni eslatuvchi «sun'iy intellekt» modellarini ko'zda tutmoqdamiz. Ruh va jismni vulgarlashtirishga oid eng yangi kompter usullarining havfliligi shundaki, ular virtual reallikning samarasi va imkoniyatlariga ko'ra nihoyatda niqoblangan bo'lishi mumkin.

Falsafiy tafakkur taraqqiyotidan ma'lumki fan va uning insonparvar xususiyati to'g'risida xarxil konsepsiyalar, ziddiyatli, bahs-munozarali qarashlar ilgari surilgan bo'lib, ularning har biri o'ziga xos mazmun mohiyat kasb etadi. Shu ma'noda fan va uning insonparvar xususiyati, rivojlanish

bosqichidagi maqsad va vazifalarini ilmiylik asosida tahlil qilish hozirgi kunning dolzarb falsafiy muammolaridan hisoblanadi. Shuningdek gumanizm g'oyalari vujudga kelishi ham o'ziga xos ahamiyat kasb etgan bo'lib, uning rivojlanishi va jamiyat hayotida munosib o'rinni egallashini tushuntirib olish ham hozirda muhim ijtimoiy zaruratga aylanib bormoqda. Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, fan ham gumanizm g'oyalari ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Dastlab fan to'g'risida fikr yuritadigan bo'lsak fan bu insonning faoliyati orqali dunyoni anglash borasidagi bilimlar tizimidir. Fan strukturasi, funksiyasi va metodologik xususiyati ijtimoiy tarixiy taraqqiyot davomida yanada rivojlanib, takomillashib kelgan.

Fan o'zining dinamik xususiyati bilan yanada mazmundor ahamiyat kasb etadi. Chunki fandagi ko'pgina ilmiy-nazariy bilimlar o'zgaradi va bu asosida fan tadqiqot obyektining miqdori kengayib boradi. Fanda dinamik xususiyatni mavjudligi uni ta'riflashda ham aks etadi. Shu ma'noda fanni har bir olim turlicha ilmiy yondashuvlar asosida ta'rif va tavsif etadi. Masalan rus faylasufi va sotsiologi B.T.Yudin "fan dunyo haqidagi insonni obyektiv bilimlar tizimi va faoliyat yo'nalishi demakdir" [5, – B.311] degan bo'lsa, o'zbek faylasufi O.Fayzullayev "fan-dunyo haqidagi obyektiv bilimlar sistemasi: ijtimoiy ong shakllaridan biri" [6, – B.319] deb ta'riflagan. Umuman olganda fanga berilgan ta'rif va tavsiflar mazmunan ilmiylik mezonlari, talablaridan chetga chiqmasligi lozim. Shuning uchun ko'pchilik olimlar tomonidan qabul qilingan ta'rif va tavsiflardan samarali foydalanish maqsadga muvofiq fanni bilish jarayonidagi formulasi ni D.I.Tryadovoy quyidagi jadval orqali ko'rsatib o'tadi.

Fanning tadqiqot doirasiga ko'ra predmeti esa tabiiy-ilmiy bilimlarni tizimlashtirish, insoniylik, inson qadr qimmatini to'g'risidagi pozitiv bilimlar tizimidan iborat. Shuningdek, fan o'zida tabiiy-ilmiy madaniyat va gumanitar madaniyatni aks ettirishi bilan alohida ajralib turadi. Fan ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida o'ziga xos akseologik xususiyatga ega. Chunki ilm-fan, texnika va texnologik taraqqiyot ilmiy bilish tizimida insonparvar g'oyalarni ustuvor ahamiyat kasb etishiga olib kelmoqda. Shuning uchun ham fan to'g'risidagi akseologik konsepsiyalarni turlari bo'lgan etikaviy, sintetik, pragmatik, stagnatsionistik, prognostik kabilarga ajratib o'rganiladi. Bunda etikaviy tur fan sohasida ilmiy faoliyat olib borayotgan olimning ahloqiy kodeksdan chetga chiqmasligi va umuman ilmiy faoliyat sohasida ahloqiy me'yorlarning ustuvor bo'lishiga qaratilgandir. Fanni to'g'risidagi akseologik konsepsiyani sintetik turida esa tabiiy-ilmiy va gumanitar fanlarni o'zaro aloqadorligi va munosabatlariga alohida e'tibor beriladi. Pragmatik shunda esa texnika taraqqiyoti, energetika, ekologiya va boshqa sohalarda amaliy chora-tadbirlarni, ishlab chiqarishni mutloqlashtirish nazarda tutiladi. Stagnatsionistik turda esa tabiiy-ilmiy va ijtimoiy bilimlarni ilmiy mohiyati konservatsiya qilinishi e'tirof etiladi. Prognostik turda fan taraqqiyoti, ijtimoiy o'zgarishlar, texnikani rivojlanishi tabiiy qonunlarga mos kelishi talab qilinadi.

Fan falsafiy nuqtai nazarga ko'ra quyidagicha tavsiflanadi:

1. Falsafiy fanlar (ontologiya, gnoseologiya, mantiq, sotsiologiya, etika, estetika, falsafa tarixi).
2. Matematik fanlar (matematik mantiq, matematika, amaliy matematika).
3. Ijtimoiy fanlar (tarix, arxeologiya, etnografiya, iqtisodiy geografiya, iqtisod, huquq, san'atshunoslik, psixologiya, pedagogika, dinshunoslik va boshqalar).
4. Tabiiy va texnika fanlari (mexanika, astronomiya, astrofizika, fizika, kimyo, odam fiziologiyasi, texnik fizika, qishloq xo'jaligi uyushmalari, meditsina, tog' kon sanoatiga oid fanlar va boshqalar shular jumlasidandir).

Umuman olganda fan qanday tavsiflanmasin inson hayoti uchun zarur bo'lgan gnoseologik, texnologik, ma'naviy va moddiy ehtiyojlarni ta'minlashdan iborat. Chunki aynan fan inson organizmi, atrof muhit, bepoyon olam sirlarini va rivojlanish mexanizmlarini o'rganib, ulardan jamiyat ravnaqi uchun unumli foydalanishga sharoit yaratib berishi bilan ham alohida ajralib turadi.

Umuman olganda fan insoniyat uchun qanchalik foydali imkoniyatlar va qulayliklarni yaratib bergan bo'lsa, bunday amaliy chora-tadbirlarni u albatta texnika va texnologiyalarga suyangan holda ulardan unumli foydalangan holda amalga oshirgan. Shu ma'noda texnika va texnologiyani rivojlantirish bosqichlarini to'g'ri anglab olish uchun inson hayoti va faoliyatining barcha sohalarida tutgan o'rnini ilmiylik asosida tadqiq qilish maqsadga muvofiqdir.

Texnika rivojlanish bosqichlarini tarixiy aspektda yoritish bilan birgalikda uni falsafiy nuqtai-nazardan tahlil qilish ham bu maummoni tadqiq etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

«Texnika» tushunchasi, uning paydo bo'lishi va hozirgi davrdagi talqini, texnikaviy bilishning tabiati, texnika va global muammolar doirasi, texnikani insoniylashtirish va texnik qadriyatlar xususida ma'lumot berish va falsafiy fikr-mulohazalarni ilgari surishdan oldin bu atamani lug'aviy ma'nosi va shakllanish tarixiga nazar solishni maqsadga muvofiq deb topdik.

Texnika so'zi yunoncha va lotincha *techne* ya'ni san'at, ustamonlik degan ma'noni bildiradi [7, – B.712]. Texnikaga tarixiylik nuqtai nazaridan baho beradigan bo'lsak u odamzotning moddiy narsalarga muayyan shakl berib yashash uchun kurash vositalarini (masalan, toshdan turli asbob uskunalar) yaratish san'ati ma'nosida, yaqin 2 million yillik tarixga, ya'ni u pitekantrop haqidagi odamlar faoliyatiga borib taqaladi. G'arbiy Yevropada XVII asrdan boshlab, mashina mehnati shakllana boshladi va u XX asrga kelib inson hayoti va faoliyatining barcha sohalarini qamrab oldi. Bunday sharoitda «texnika» atamasi o'zining ilgarigi tor ma'nosi doirasidan chiqib, odamlarning ehtiyojlari va istaklariga muvofiq ravishda, muayyan narsalarni maqsadli o'zgartirish, ularga shakl berish, jismoniy va aqliy faoliyatning iloji boricha, ko'pincha moslama (mashina)lar bajarishiga qaratilgan hamma faoliyat yo'nalishlari ma'nosini anglatadigan bo'lib qoldi.

Odamzot mehnatini yengillashtirish, turmush qulayliklariga erishish, tabiatning stixiyali kuchlari ustidan xukmronlikni kuchaytirish yo'lida tabiat qonunlarini kashf etish, hozirgi zamon texnikasi va texnologiyasi rivoji hamda takomili uchun shart-sharoit yaratib berdi. Bu hol, avvalo tabiatshunoslik va texnika fanlarining misli ko'rilmagan darajada rivojlanishiga olib keldi. atomning parchalanishi ayon bo'lgach, zarralar sir-asrori yalpi avtomatlashtirish, boshqarishni kompyuterlashtirish davri boshlanib, insoniyat endilikda informatika davriga qadam qo'ymoqda. Natijada industriallashtirish jamiyatlar vujudga kelib, odamzot hayoti va faoliyatining texnika ishtirok etmayotgan bironta jabhasi qolmayapti.

Texnika taraqqiyoti tufayli bir tomondan misli ko'rilmagan darajada turmush qulayliklari vujudga kelib, insonning yashash imkoniyati kengayib borayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan esa texnika rivoji ta'sirida u o'zining ijtimoiy mohiyatidan tobora uzoqlashib, an'anaviy turmush tarzining tarix sinovlaridan o'tgan ma'naviy-axloqiy jihatlarning ko'pidan mahrum bo'lib bormoqda.

Hozirgi zamon texnikasi odamlarning muayyan ixtisoslik bo'yicha uyushgan jamoasi (kollektivi)dan chuqur bilim, yetuk malaka va qattiq intizomni taqozo etadi. Shu tufayli individ tor, cheklangan soha bilimdoni va malakali funkcioner (ish bajaruvchisi) bo'lishga intilib, uning hayot ma'nosi va maqsad-muddaosi to'g'risidagi tasavvurlari cheklanib qolmoqda. Jamiyatni industriallashtirish jarayoni natijasida g'arb mamlakatlarida yuzaga kelgan sivilizatsiya bo'hronining oldini olish, istiqboldagi muqarrar halokat tufayli yuzaga kelishi mumkin bo'lgan kelajakka umidsizlik, ishonchsizlik va vahima ruhining cheklanishiga erishish uchun turli loyihalar ishlab chiqilmoqda. G'arbcha texnogen jamiyatlarini Sharq donishmandligi bilan qo'shib, yagona chinakam insoniy sivilizatsiyaga asos yaratish imkoniyati mavjud, degan fikr ilgari surilmoqda. Shuning uchun, biosferaning noosfera bilan uzviy bog'liqlik davrini insoniyat aql-zakovati va uning mevasi – fan – texnika muvaffaqiyatlarini faqat bunyodkorlik, yaratuvchilik tomonga burib yuborishga buyuk ishonch ruhida kamol toptirish, tarbiyalangan yangi avlodni shakllantirish favqulotda ahamiyatli, umummilliy va umumbashariy vazifa bo'lib qolayotganini anglash davri keldi, deb hisoblaymiz.

Texnikaning rivojlanishi natijasida uni inson tafakkuri va amaliy faoliyatiga ko'rsatayotgan ta'sirini turli xil yondashuvlar asosida tahlil qilinishi asosida falsafaning maxsus yo'nalishi ya'ni texnika falsafasi shakllandi. Shu o'rinda qayd qilish lozimki texnika inson faoliyatining maxsus sohasi sifatida qadimgi davrdan boshlab faylasuflarni qiziqtirib kelgan qadimgi yunon va Rim, uyg'onish davri va yangi davr faylasuflari texnikani nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilishga harakat qilganlar, uning falsafiy ma'nosini ochib berish uchun anchagina faoliyat ko'rsatganlar. Biroq, «texnika falsafasi» atamasi E.Konning 1877-yilda Germaniyada chiqqan «Texnika falsafasi asoslari» kitobida ilk bor ishlatilgan. Texnika falsafasi bu zamonaviy g'arb falsafasining muhim muammolaridan biri hisoblanib, u texnikaning tarixiy-sivilizatsiyaviy kontekstidagi ijtimoiy fenomen ekanligini tizimli tahlil qilishdan iborat falsafiy yo'nalish sifatida e'tirof etiladi [8, – B.765]

XX asrning 60-yillaridan boshlab an'anaviy falsafiy yondashuvlarni «moddiy madaniyat» qismini tahlil qilish asosida texnikaning nazariy va amaliy foydali xususiyatlari to'g'risida o'ziga xos falsafiy konseptual yondashuvlar ishlab chiqildi. Bunday yondashuvlarni ilgari surgan olim va faylasuflar qatoriga F.Ropp (texnikaning amaliy xususiyatlari to'g'risida), Ellyul (texnikaviy dunyoqarash), A.Xun (texnika antropologiyasi) va boshqalarni keltirish mumkin.

Shuningdek texnika falsafasini gnoseologik va metodologik nuqtai nazardan o'rgangan faylasuf olimlar ham muhim ilmiy-nazariy qarashlarni ilgari surib, texnika falsafasini ilmiy asoslari shakllanishida o'zlarini munosib hissalarini qo'shganlar. Bular P.Engelmeyer, J.Lenski, Mak-Lyuen, Xarkxaymer, Adorno, Xabermas, Markuze, T.Rozzak, Memford, X.Shelski, Bell, Toffler, A.Gelen, T.Ropol, S.Karpenter, Talbreyt, Parsone, Bernxem, M.Allen, M.Soref, D.Maynixen, Gouldner, V.Bol, J.Uaynsteyn va boshqalar hisoblanadilar [9].

XULOSA

Biosferaning noosfera bilan uzviy bog'liqlik davrini insoniyat aql-zakovati va uning mevasi – fan – texnika muvaffaqiyatlarini faqat bunyodkorlik, yaratuvchilik tomonga burib yuborishga buyuk ishonch ruhida kamol toptirish, tarbiyalangan yangi avlodni shakllantirish favqulotda ahamiyatli, umummilliy va umumbashariy vazifa bo'lib qolayotganini anglash davri keldi, deb hisoblaymiz.

Umuman olganda, bu olimlarning nuqtai nazarlari neotexnokratik ma'no-mazmunga ega bo'lib, asosan tizimni ratsional faoliyat va texnikani gumanizatsiyalashtirish muammolari bilan chambarchas bog'liq tarzda muhim ilmiy-falsafiy qarashlar ishlab chiqilgan.

Adabiyotlar/ Литература/ References:

1. Джиган О.В. Философские аспекты конвергенции наук и технологий: диссертация ... кандидата философских наук. – М., 2017. – 187 с.
2. Гайденко П.П. История греческой философии в ее связи с наукой. Изд. стереотип. Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2019. – 264 с.
3. Кошкарян М. Из истории философии. Античная философия Издательство гуманитарной литературы, 2009. – 240с.
4. Российская социологическая энциклопедия. Под общей редакцией академика РАН Т.В.Осипова. – М.: Изд. Группа норма-инфра. – М.: 1998. – С. 311.
5. Российская социологическая энциклопедия. Под общей редакцией академика РАН Т.В.Осипова. – М.: Изд. Группа норма-инфра. – М.: 1998. – С. 311.
6. Фалсафа қисқача изоҳли луғат – Тошкент: «Шарқ», 2004. – 319 б.
7. Новый философский словарь / Сост. А.А. Трицанов.-Мн.: Изд. В.М.Скакун, 1998. – С. 712.
8. Новейший философский словарь / Сост. А.А.Трицанов. -Мн.: Скакун, 1998, – С. 765.
9. Гейзенберг, В. Избранные философские работы. Шаги за горизонт. Часть и целое / пер. А. В. Ахутина, В. В. Бибикина. СПб. : Наука, 2005. – С. 222.
10. Лейси Х. Свободна ли наука от ценностей? Ценности и научное понимание / пер. с англ. Л.В.Сурковой, В.А.Яковлева, А.И.Панченко; под ред. В.А.Яковлева. – М.: Логос, 2001. – С. 165.

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

3-МАХСУС СОН

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ
СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР-3

JOURNAL OF SOCIAL STUDIES
SPECIAL ISSUE-3

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000